

165 години от рождението и 90 години от смъртта на Фридрих Енгелс

ФРИДРИХ ЕНГЕЛС КАТО ЛИТЕРАТУРЕН КРИТИК

ЛЮБОМИР СТОЙКОВ

Едно такова заглавие най-малкото би предизвикало недоумение: съоснователят на марксисткото учение, разглеждан като литературен критик? Не е ли пресилена една такава взаимовръзка? Не се ли преувеличават интересите на Енгелс към поети и писатели, драматурзи и критици, литературни процеси и явления, след като широко са известни системните му политически дела и проникновените занимания, довели до огромния принос в областта на философията, политическата икономика и научния комунизъм? Изявите му обаче в полето на литературнохудожествената критика отдавна будят интерес в изследователските кръгове. С основание той е сочен за баща на марксистката литературна критика. В редица трудове повече или по-малко подробно и задълбочено се анализира литературнокритическата дейност на Фридрих Енгелс, отделя ѝ се подобаващо място и роля в социалитическата теория на литературата, в марксистско-ленинската естетическа и изкуствоведческа традиция¹.

Марксистско-ленинската научна система издигна на нова, по-висша степен теоретико-критическата мисъл като методология, като естетика. Ето защо е наложително и обяснимо едно, макар и бегло обгръщане на някои основни моменти от литературнокритическата дейност на Енгелс. Това ще позволи да се види по-ясно предметът на неговата рецензентска и литературоведческа дейност, да се осмислят главните опорни точки на марксистката литературна критика, чието стратегическо призвание е да провежда партийното ръководство на литературните творци, като оценява фактите и явленията в сферата на литературата от гледна точка на високите класови и народни естетически идеали, въз основа на обществено-историческите предпоставки и икономико-културните условия.

Ще стане също така ясно, че при Енгелс интересът към литературната критика няма случаен характер, а е обвързан с неговото изграждане и формиране

¹ Вж. например: Ф. П. Шиллер. Энгельс как литературный критик. М.—Л., 1933; Georg Lucacs. Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker. Berlin, Aufbau-Verlag, 1952; Vera Machachova. Der junge Engels und Literatur. Berlin, Dietz-Verlag, 1961; Тодор Павлов. За изкуството. С., Български художник, 1974; Иван Славов. Марксовото естетическо наследство. С., Наука и изкуство, 1972, Александър Димшиц. К. Маркс и Ф. Энгельс и немецкая литература. М., Художественная литература, 1977; Георг Фридендер. К. Маркс и Ф. Энгельс и вопросы литературы. М., Художественная литература, 1983; В. И. Баранов, А. Г. Боcharов, Ю. И. Суровцев. Литературно-художественная критика. М., Высшая школа, 1982; Георги Димов. Българската марксистка критика и развитието на националната ни литература. С., Наука и изкуство, 1980 и др.

от младохегелианец и революционер-демократ до убеден и завършен марксист-комунист. Негова, както и на Маркс, е заслугата в сърцевината на социалистическата литературна критика да се заложат основите на идейността, класовостта и партийността. Със своята литературнокритическа дейност Енгелс изгражда първообраза на марксисткия литературен критик като компетентно лице, което има отговорността да посредничи между творец и публика и да формира общественото мнение по въпроси, свързани с изкуството и литературата; от класово-партийни, марксистки позиции да дава верни оценки на литературните творци; да ги ориентира и привлича на страната на народа; да ги стимулира към създаването на произведения с високи естетически и идейни стойности; да води безкомпромисна борба срещу имитацията, фалша и схематизма.

Литературният критик според Енгелс в никакъв случай не трябва да чете еднократно произведението, което ще оценява, а задълбочено и много пъти да го анализира най-внимателно и подробно. Така например самият той признава, че преди да се произнесе окончателно за трагедията на Ласал „Франц фон Зикинген“, я чете и препрочита три-четири пъти от начало до край. Когато критикът се изказва по повод качествата, положителните и слабите страни на даден художествен факт или събитие, той няма право да греши, да подвежда своите читатели, да допуска неточности. Призиванието му на съдник и санкционер по отношение на художествената продукция изисква неподкупност, блестящ професионализъм, пунктуалност и разбираемост на критическите съждения. Не бива прибързаността да измества сериозното, вгълбено обмисляне, а повърхностността да заменя дълбочината на анализа. Сам Енгелс пише: „Колко превратни могат да бъдат прибързано изказаните повърхностни оценки.“²

Почти едновременно с публицистичната дейност започва и литературнокритическата работа на младия Енгелс. Първите свои публикации из сферата на литературно-художествената критика той печата в списанието на Карл Гупков „Телеграф фюр Дойчланд“, издавано в Хамбург. Това е периодът между 1839 и 1841 г. Тук излизат през декември 1839 г. портретите за немския дребнобуржоазен поет Карл Бек, за Август Платен — немски поетлиберал, за Йосел Якоби — немски реакционен писател (и специално за неговата книга „Борба и победа“, издадена в Регенсбург през 1840 г.). Особен интерес представляват студията „Съвременен литературен живот“, отпечатана през март—май 1840 г. във вестник „Митернахтцайтунг фюр гебилдете лезер“, статията „Ернст Мориц Арид“, излязла през януари 1841 г. в списание „Телеграф фюр Дойчланд“ и статията „Спомени за Имерман“, напечатана в същото списание през април 1841 г. В тях Енгелс с голяма сила демонстрира своя литературнокритически талант и показва изключително прецизно познаване на процесите и тенденциите в съвременната немска литература. Образът на критика Енгелс би останал твърде едностраничен и непълен, ако не се вземат предвид и следните негови публикации, свързани с литературната проблематика: „Александър Юнг“. „Лекции върху съвременната литература на германците“ („Дойче ярбюхер фюр висентшафт унд кунст“, юли 1842 г.), „Положението на Англия. Томас Карлайл. „Минало и настояще“ („Дойч-францёзшише ярбюхер“, 1844 г.). Специално трябва да се отдели най-зрялото и компактно литературнокритическо произведение на Енгелс — очерците „Немският социализъм в стихове и проза“ („Дойче-брюселер цайтунг“, септември—декември 1847 г.). В него класикът на марксизма разобличава враждебното на пролетарската идеология движение на „истинските социалисти“ чрез обоснована критика на естетическите им възгледи, като „полага основите на марксистката литературна критика“³

² К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 41, с. 60.

³ Пак там. Т. 4, с. 7.

Много материал, допълващ образа на Енгелс като критик, се съдържа и в произведението „Истинските социалисти“⁴, в което той разгромява обособилите се през 1847 г. отделни групи в движението на тази дребнобуржоазна маса.

За да се добие правилна представа за естеството на Енгелсовата литературна критика, е необходимо надоледно да се познават нейните предметни особености. В голяма степен предметът — това, което стои в центъра на критическото внимание на Фридрих Енгелс (творчески личности, литературни процеси, тенденции, явления и събития, книги и литературни полемики) — предопределя средствата и формите за анализ и оценка; обуславя и насочва умозакljučенията, естетическите изводи и препоръки. Творчеството на германски писатели и поети като Карл Бек, Карл Грюн, Густав Кюне, Карл Имерман, Франц Карл Йоел Якоби, Александър Юнг, английския писател Томас Карлайл и други системно привличат литературнокритическия интерес на Енгелс и неведнъж стават повод той да излиза с публикации, в които се произнася — положително или отрицателно — за техния талант, мироглед, убеждения, творчески похвати, обществено-политическа принадлежност. В рецензиите, статиите и портретите на критика Енгелс се визират социално значими явления, факти, процеси; търсят се причините за възхода или падението на литературните творци. Много остра критическа бдителност проявява той към онези съвременни литературни представители, които със своите писания застрашават чистотата на марксистското учение и заплашват работническата аудитория с изопачаване на темите от действителността и отклоняването на читателския интерес и вниманието към сантиментални, еснафски и псевдосоциалистически въпроси. Той обсъпва творчеството на дребнобуржоазните публицисти, поети и писатели с гняв и съкрушителна аргументация. Разгромителен присмех предизвикват у него бликащите на всяка страница в съчиненията им еснафско-филистерско настроение и съзлив наивитет.

Възлов момент в литературнокритическото творчество на Енгелс бележат неговите проблемни статии и памфлети срещу особено вредното за работническата класа движение на „истинските социалисти“ след 1844 г. Конформистко по дух, подвеждащо с неясни лозунги към мнимо сближение на всички хора без оглед на социално и класово положение, движението има определено дребнобуржоазен характер. Това проличава в неговите разбирания за революцията, класовата борба и комунизма — понятия, които то отхвърля или пък подменя с риторики и ненаучни изрази. Енгелс посвещава няколко статии, откривайки полемика срещу дребнобуржоазната идеология на „истинския социализъм“, като си поставя за задача да разясни на обществеността и преди всичко на пролетариата партийната политика на комунистите.⁵ В немската литература вече е обособено цяло направление, повлияно от „истинския социализъм“. На тази литературна разновидност класикът на марксизма отделя специално внимание. Филистерската ограниченост, откритото раболепие пред управниците и сантименталната примиреност в неговата поезия и проза предизвикват войнственото презрение на Фридрих Енгелс, което се излива яростно в памфлетните очерци „Немският социализъм в стихове и проза“.

В първата част на очерците Енгелс разглежда претенциозната поезия на дребнобуржоазния немски поет Карл Бек. От сборника „Песни на бедняка“ той се спира на стихотворенията „Към рода на Ротшилдовци“, „О, ръсете златна благодат!“, „Слуга и слугиня“, „Евреинът вехтошар“, „Лорелай“, „Песни при биене на барабан“, „Преселникът“, „Дървеният крак“, „Картофът“,

⁴ Това произведение на Енгелс останало nedовършено и било публикувано за първи път едва през 1932 г.

⁵ Вж. Friedrich Engels, Dokumente seines Lebens. 1820—1895. Leipzig, Verlag Philipp Reclam jun., 1977, s. 186.

„Старата девица“, „Не кради“, „Нови богове и стари страдания“. Кое възмущава Енгелс в поезията на Карл Бек? От какво се поражда язвителната ирония, с която той обрисова литературния му портрет? — „Малодушие и глупост, женска сантименталност, жалко прозаично-трезвено дребнобуржоазно филистерство — това са музите, които вдъхновяват тази лира, и те напразно полагат усилия да изглеждат страшни. Те стават само смешни.“⁶ За псалмопевците на „истинския социализъм“ е характерна политическата неопределеност, избягването на историческите моменти, бледото и сухо регистриране на отделни социални явления. „Малодушието и неувереността на Бек постоянно се проявяват в това, че той винаги разтяга своите стихотворения и не ги завършва, докато чрез някаква сантименталност не докаже цялото свое филистерство.“⁷ Литературната критика на Енгелс срещу Карл Бек не е просто саркастично изобличение, а съдържа задълбочен идеен, естетически и социално-политически анализ. В „Немският социализъм в стихове и проза“ широко, остро и яростно е характеризирана художествено немощната „сълзлива“ литература на „истинския социализъм“⁸.

В критическата дисекция на поезията на Карл Бек ясно и твърдо са отправени много сериозни упреци от страна на Енгелс. Такива упреци е в състояние да направи само онзи, който задълбочено осмисля социалните и художествените процеси, познава психологията и закономерностите на литературното творчество, изисква естетическо служене на интересите на работническата класа, Бек, изтъква Енгелс, не трябва да възпява ограничеността на „малкия човек“, на еснафа, а да възвисява и художествено да пропагандира „гордия, страшния и революционния пролетарий“. Още тук Енгелс поставя с пределна яснота проблема за естетическия идеал, за необходимостта творецът да изобразява онова, към което трябва да се стремят читателите, да издига техния вкус по посока на прекрасното и съвършеното. Марксисткият критик разбива на пух и прах проповядваната от Бек вяра на немския дребен буржоа в добрата воля на едрия капиталист — един абсурден плод на поетическото фантазърство. Срещу много слабости застава Енгелс. Това са пороци, открити конкретно в поезията на Карл Бек, но те носят в себе си типичната безпомощност за поетите — „истински социалисти“. Сред тях се открояват потискащата смесица от пошлост и високопарност, дребнобуржоазната немска ограниченост, неопределеността и безпомощността при изобразяването на историята и особено липсата на „необходимия за разказвача талант, обстоятелство, което е свързано с неопределеността на целия техен мироглед“⁹.

Бек е поет, който витае в облаците, но, както посочва Енгелс, тези облаци не са нищо друго освен мъглявите фантазии на немския бюргер. Обяснимо е раздвоението на този дребнобуржоазен поет между жалкия с привидната си разсъпателност хумор, насочен против съществуващите условия, и сантименталното примирение със същите условия. Ценно и важно достойнство в литературната критика на Енгелс е обстоятелството, че той не само аналитично проследява същността и особеностите на предмета, но и дава аргументирано обяснение на причините и предпоставките за направените литературно критически изводи. В случая като причина за това, че Карл Бек не е в състояние да прояви революционност в своята поезия, а изпада в еснафски лицемерно-филантропични и самодоволни уклони, Фридрих Енгелс изтъква две обстоятелства. *Първото* е, че в самото немско общество революционните елементи още не са се развили. *Второто* е свързано с хроническата огариченост, която заобикаля

⁶ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 4, с. 208.

⁷ Пак там, с. 215.

⁸ Вж. А. Л. Дымшиц. К. Маркс и Ф. Енгелс и немската литература, с. 117.

⁹ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 4, с. 218.

твореца от всички страни, унищожава поетическата му енергия и му пречи да се издигне над филистерството.

Във втората част на очерците „Немският социализъм в стихове и проза“ под критическия огън на Енгелс вече е дребнобуржоазният публицист Карл Грюн и неговата книга „За Гьоте от човешка гледна точка“, издадена в Дармшат през 1846 г. Преди да премине към конкретния анализ, критикът марксист запознава читателя с изявите на Грюн в някои странични области на неговата дейност — естествознанието, природонизпитанието и пр. Това е необходима иронична прелюдия, за да се постигне по-плътна и масирана канонада в критическата дисекция. Енгелс не проявява никаква милост по отношение на примитивизма и невежеството на Грюн. С конкретни факти, примери и исторически съпоставки „истинският социалист“ е поставен натясно заради неговите некомпетентни, неточни и произволни брътвежи. Обобщен е един типичен за всички „истински социалисти“ белег — тяхното безсмислено фразьорство. Енгелс пише: „Изобщо „истинските социалисти“ имат навика, щом срещнат някое съждение, което те не разбират поради това, че то е абстрахирано от философията и съдържа юридически, икономически и др. термини, веднага да го свеждат до някоя кратка, наситена с философски термини фраза и да научат тази безсмислица наизуст за всевъзможно ползуване.“¹⁰ В какво само не е разобличен Карл Грюн? И за плагиатството, което той прави от трактата на Фурие за асоциацията, и за пълното игнориране на историята на литературата и мяната с нестабилна философска конструкция, построена по подобие на „Хегеловия маниер на примиряване на противоречията“.

Същинската част от критическия анализ, който Фридрих Енгелс прави на книгата на Грюн за Гьоте, е свързана с главния проблем — изясняването на тезата на „истинския социалист“ за Гьоте като „поет на човешкото“ и признаването на „човешкото съдържание в Гьоте“. Забележителното е, че в полемиката си с Грюн великият марксист не се задоволява само с разкриването на идейните пукнатини и литературните противоречия във възгледите на дребнобуржоазния публицист, но извежда и противопоставя своя концепция за Гьоте. Тя се фокусира само в една точка: двойкото отношение на големия немски поет към германското общество, в което той живее. От една страна, е налице враждебната му настроеност към това общество, а, от друга — примиренчеството му със социалната картина, на която той е съвременник. Основанията за упрека на Енгелс към Гьоте не са нито морални, нито партийни, а главно естетически и исторически: „Ние изобщо не упрекваме Гьоте нито от морална, нито от партийна гледна точка, а го упрекваме само от естетична и историческа гледна точка; ние не мерим Гьоте нито с морална, нито с политическа, нито с „човешка“ мярка. Ние не можем тук да се впуснем да описваме Гьоте във връзка с неговата епоха, с неговите литературни предшественици и съвременници, да го обрисовуваме в неговото обществено положение. Ето защо ние само се ограничаваме просто да констатираме факта.“¹¹

Литературната критика на Фридрих Енгелс е показателна с точното рамкиране на своя предмет, на отделните точки на полемиката с конкретния противник. И тук Енгелс акуратно маркира трите центъра, около които се води спорът с Карл Грюн. Това са трите страни от Гьотевото творчество, които Грюн разпаляло, но неубедително защитава:

1. Истинският кодекс на човечеството.
2. Съвършената човечност.
3. Идеалът на човешкото общество.

¹⁰ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 4, с. 229.

¹¹ Пак там, с. 234.

Нека да проследим пътя на Енгелсовото критическо възражение. Дребно-буржоазният публицист действително е твърде уязвим, когато представя въздишките на Вертер за остра и дълбока критика на обществото. На категорично отхвърляне подлежи също и тезата, че в „Стела“ Гьоте бил обработил „социален материал“, а в „Години на учение“ писмото на Вилхелм Майстер до неговия зет съдържало признание за превъзходството на висшите обществени благородни класи (например това на дворянството над еснафите) над всички останали неблагородни класи — нещо, което Грюн тълкува като вярно при положение, че следвайки идеите на Гьоте, се поставя знак на равенство между образованата и висшата класа. Както възкликва иронично Енгелс: „Не остава друго, освен да се съгласим.“

По-нататък Енгелсовата полемика стига до един от кардиналните въпроси — отношението на Гьоте към политиката и към Френската революция. На пълно дискредитиране е подложено твърдението на Грюн, че Гьоте трябвало да стои над революцията и да я преодолява, преди още тя да е започнала. Самото отношение на Гьоте към революцията е крайно пресилено от Карл Грюн и това довежда до погрешното обяснение на Гьотевите възгледи за революцията. Енгелс внася пояснение, че в силно раздуханата и превъзнасяна от „истинските социалисти“ статия на Гьоте (публикувана през 70-те години на XVIII в. във вестник „Франкфурте гелерте анцайген“) не се разкрива в дълбочина понятието „свобода“, а само се изказват общи и банални съждения за свободата като такава и за самото понятие свобода. Критикът марксист все по-остро полемизира с погрешните коментари, които Грюн прави на Гьоте, и основателно задава въпроса: „Кой ще защити Гьоте от г-н Грюн?“

Енгелс резюмира накратко до какво се свежда Гьотевата критика на обществото при „посредничеството“ на Карл Грюн. „Човекът“ на Гьоте (който благодарение на тълкуването на Грюн вече окончателно започва да прилича на немски дребен буржоа) смята, че обществото трябва да бъде обвинено в следните две неща:

а) Че то не отговаря на неговите еснафски илюзии;

б) Че позволява да се застраши немският еснафски режим, заради което е заслужена напълно и полемиката на „човека“ срещу всичко и най-вече срещу революцията, която заплашва еснафа.

Пълното разминаване между Грюн и Гьоте критикът марксист схваща и в обстоятелството, че докато Гьоте оплаква разлагането на еснафството, то Грюн вижда в това критика на съвременното общество. В заключение Енгелс правомерно разяснява защо Гьоте е разгледан така едностранчиво. Основната причина е в подхода на Карл Грюн, който не описва величествената страна на великия немски поет, а го посипва с банални приказки и се задоволява само да посочи филистерското у него. В резултат на всичко това книгата на този апологет на „истинските социалисти“ „За Гьоте от човешка гледна точка“ е едно оскърбление, нанесено от Грюн върху името на титана на немската поезия — това е „най-жестокото отмъщение, на което оскърбената история можѐ да обрече най-великия немски поет“¹².

Еталонно като литературен критик Енгелс е много показателен и със своята рецензия „Положението в Англия“ за книгата на Томас Карлайл „Минало и настояще“, издадена в Лондон през 1843 г. Ето защо преди да се спрем на някои отделни характерни особености в Енгелсовата литературна критика, ще хвърлим поглед и към тази работа, отпечатана през 1844 г. в „Дойч-францозише ярьбухер“. Още в самото начало Енгелс изтъква мотива, защо е трябвало да разгледа тази книга на английския писател. Обосновава се значимостта ѝ на

¹² К. Маркс, Ф. Енгелс, Съчинения, Т. 4, с. 248.

фона на ползуващата се с евтина популярност съвременна английска литература — романите и наиздателните книги. В първия абзац се уточнява характерът на Карлайловото произведение — неговата значимост, това, че „засяга човешки струни, изобразява човешки отношения и носи следи на човешки начин на мислене“¹³.

Фридрих Енгелс не се задоволява с повърхностно, формално-стилно представяне на книгата на Карлайл, а в своя анализ тръгва от политическата обстановка в Англия, прави кратък екскурс за душевността на англичаните, тоест — подготвя читателя (пък и себе си) за вярно и прецизно възприемане на рецензирания автор и книга в изяснен социален и исторически контекст. С оглед на прогресивното значение на работническата класа и голямата ѝ роля в бъдещото революционно преустройство на обществото от особено значение е връзката, която Енгелс набелязва между обществото, от една страна, и литературата, от друга: „Така че образованите класи в Англия са глухи към всякакъв прогрес и само под натиска на работническата класа са донякъде в движение. Не може да се очаква всекидневният литературен хляб на тези старчески слаби образовани класи да е по-друг, отколкото самите те. Цялата фешенебълна литература се върти в омагьосан кръг и е също тъй скучна и безплодна, както и самото преситено и изчерпало се фешенебълно общество.“¹⁴ Подобен подход дава предимството да се очертаят по-пълнокръвно творческите характеристики на Карлайл, тъй като чрез определени социологически наблюдения въвежда в конкретната литературна обстановка. Така например Енгелс, макар и лаконично, основно разграничава двете главни партии в Англия — вигите и торите. Предпочитание той отдава на торите, тъй като те (поне в този икономически и политически момент) не са заинтересована страна в промишленото производство и дори за разлика от вигите се стремят да защитават работническите интереси от фабрикантските пипала. И тук вече читателят научава, че всъщност Томас Карлайл също е бил тор и че все още стои близо до тази партия. Рецензентът Енгелс неслучайно въвежда проблема за политическите убеждения на писателя. Литература извън обществения и политическия живот е невъзможна, както е невъзможна и оценката на тази литература без съобразяването със социално-политическите предпоставки за талант, идейно-тематична насоченост, подбор на изразни средства и т. н.

Книгата на Карлайл „Минало и настояще“ има четири части: „Встъпление“, „Монахът от старо време“, „Работникът от ново време“ и „Хороскоп“. Критикът подхожда към анализа им ценностно-избирателно. Обясним е интересът му към третата част — „Работникът от ново време“, — тъй като тук се добива най-достоверна представа за положението в Англия. Енгелс привежда огромни пасажки от тази част и само с по няколко свои изречения ги коментира. Това ни най-малко не е безпомощността на критика пред творчеството на рецензирания писател. Така се дава възможност читателят действително да усети силата и въздействието на Карлайловия талант, както и да се убеди в интелектуалния синхрон между писател и критик. От обширните цитати на Карлайл, приведени от Енгелс, личи както диференциацията в английската аристокрация (и по-специално двете ѝ разновидности: тунеядствуващата поземлена аристокрация и работещата аристокрация, която всъщност представлява само банда промишлени разбойници), така и мощта на работническата класа в Англия, която живее в мизерия, нищета и гнет, но е дала воля на все по-растящото недоволство и желание за бунт срещу скърцащата остаряла обществена система. Основателна е високата рецензентска оценка по отношение на Карлайл:

¹³ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения, Т. 1, с. 551.

¹⁴ Пак там, 553—554.

„Той единствен от цялата „респектабелна“ класа не си затвори очите поне за фактите, поне правилно оцени непосредствената съвременност, а това е наистина безкрайно много за един „образован“ англичанин.“¹⁵

Внимателното прочитане на литературно-критическите публикации на Енгелс позволява да се направят изводи относно характерните особености на неговата литературна критика. Без да претендираме за пълнота и изчерпателност в тази систематизация, ще се спрем на няколко от тях. Това са: *единството на социологическия и естетическия подход*, прилагането на *конкретен историзъм и сравнителна методология*, *диалектичната конструктивност и творческа приемственост*, както и някои *индивидуални стилови отлики*. Една такава класификация естествено има условен характер, тъй като в своята литературна критика (особено в периода на оформилия се марксистки мироглед) Енгелс не толкова се е съобразявал с някакви критически модели и априорно подготвени естетически конструкции, колкото диалектично и конкретно-исторически е обяснявал и оценявал литературните процеси в контекста на класовата борба, стремял се е да въздейства стимулиращо и отрезвяващо върху поети, писатели, публицисти, драматурзи и критици по посока на служенето на народа, на пролетариата, на революцията.

1. ЕДИНСТВО НА СОЦИОЛОГИЧЕСКИ И ЕСТЕТИЧЕСКИ ПОДХОД

В рецензиите, статиите, портретите и отзивите на литературни теми Енгелс показва неимоверно ценно съчетание на социологическия и естетическия подход в анализа на художествените произведения. Изключение правят онези произведения, в които младият китик не е преодолял Хегеловото влияние и идеалистическите уклони. Художествените форми, стиловите особености, талантът, авторовият патос и пр. в анализите на Енгелс имат сериозна и задълбочена социологическа обосновка. Литературата се разглежда и оценява през призмата на сложните социални процеси, а творецът — на базата на социологическите моменти от живата действителност. Критикът майсторски съотнася писател и произведения към живота, към социално-икономическите, демографските, културните и пр. фактори. Това подчертано личи в „Спомени“ на Имерман“, „Положението на Англия. Томас Карлайл. „Минало и настояще“, „Немският социализъм в стихове и проза“, „Истинските социалисти“ и др. Ще възникне въпросът: социологическият или естетическият подход получава по-голямо предимство в Енгелсовата литературна критика? Не е правомерно да се делат изкуствено тези съществени компоненти в марксистката критика. Те взаимно се проникват и се намират постоянно в сложно взаимодействие и взаимовлияние.

Когато Енгелс изследва и оценява дадена литературна творба или пък отделен автор, той се съобразява с обществено-историческата реалност, с взаимовръзката между обществото и литературата, отчита ролята на икономическия фактор и на класовата борба. Спомняме си колко диалектически и конкретно-исторически бе неговият подход в рецензията за книгата на английския писател Томас Карлайл „Минало и настояще“. Мотивацията за написването от Карлайл на такава книга бе потърсена както о б е к т и в н о — социално-политическите процеси, видове аристокрации, партии, икономическо и културно състояние в Англия, така и с у б е к т и в н о — тоест в конкретното художествено майсторство на твореца, в неговата честност, в особеностите на мирогледа му („остатъци от тористка романтика и хуманистични възгледи, взети от Гьоте, от друга страна, скептично-емпирична Англия, от друга“¹⁶). На друго място пък

¹⁵ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 1, с. 563.

¹⁶ Пак там, с. 568.

лаконично, но кондензирано Енгелс поставя политическа и социална оценка за убежденията на твореца. За немския писател и публицист Карл Лебрехт Имерман той казва: „Поради отношението си към младата литература той наистина се беше приближил до политическите стремежи на века и се учеше да ги опознае откъм една друга страна; както впрочем показват „Спомените“, пручачеството беше още здраво заседнало в него.“¹⁷

Научността в литературната критика на Енгелс обединява диалектически в една сплав социологическото и естетическото. Тя се изразява в избистрената естетическа терминология, в здравия марксистки фундамент на критическата методология (диалектико- и историкоматериалистическото схващане на фактите, явленията и процесите в литературата и изкуството), в откриването и съобразяването със закономерностите в обществото и литературата. Неслучайно Фридрих Енгелс имал намерение да продължи работата си върху втората част на критическите очерци „Немският социализъм в стихове и проза“, за да я използва във втория том на съвместния му с Маркс труд „Немска идеология“. Литературнокритическата дейност на Енгелс се съпътствува със старателна подготовка, подробно изучаване на произведения и творци (тяхното място, роля и влияние в съвременната германска литература), грижлива обработка на готовия материал.

Критическият маниер на класика на марксизма е забележителен със своята логичност и аналитичност, със систематичната нагласа. Накратко — този маниер се изразява в стремежа към обобщеност. Да се открие типичното за съвременните му поети и писатели, критици и публицисти, да се намери най-вярната база за обединение и разграничение, да се подредят по значимост слабости и сполуки на творческия акт — на всичко това Енгелс подчинява своите критически занимания. Ето един пример за начина, по който той типизира характерни слабости на съвременни германски лирици въз основа на конкретния литературен анализ на поезията на Карл Бек: „Изобщо за съвременните лирици е станало правило:

1) да се перчат с опасността, на която уж се подлагат поради своите безобидни стихове;

2) да ядат бой и след това да призовават бога.“¹⁸

Така Енгелс от едно конкретно литературнокритическо наблюдение се домогва до общовалидна тенденция в съвременната германска литература. С помощта на индуктивния метод той достига до значими социално-художествени заключения, без които би била немислима действеността на марксистката критика. От конкретния преглед и точно адресираното тълкуване на творчеството на Бек критикът марксист обобщава същността на поезията на „истинските социалисти“, дава шифъра за осмисленото и аргументирано критикуване на това дребнобуржоазно литературно творчество: „Най-обикновеният маниер на социалистически-самодоволното разсъждаване се състои в това, да се каже: всичко би било хубаво само ако нямаше на другата страна бедни. Това разсъждаване може да се приложи към всеки сюжет. Неговото истинско съдържание се състои във филантропично-лицемерното дребнобуржоазно филистерство, което напълно приема п о л о ж и т е л н и т е страни на съществуващото общество и хленчи само за това, че наред с това съществува и о т р и ц а т е л н а страна — бедността; това филистерство напълно се е сраснало със съвременното общество и би желало само — това да продължава да съществува, но без условията на своето съществуване.“¹⁹

¹⁷ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 41, с. 142.

¹⁸ Пак там, Т. 4, с. 214.

¹⁹ Пак там, с. 219.

На читателя и изследователя на Енгелсовото литературнокритическо наследство не може да не направи впечатление прецизността, с която марксистът борава с естетически и литературоведчески понятия, категории, класификации. В портрета „Карл Бек“ се срещахме с блестяща критическа компетентност, с много богата нюансировка на съжденията, със свобода при боравенето с литературнокритическите термини. Тук става дума и за „поетическа рефлексия“, и за „обработка на стила“, и за „плавен и звучен стих“, и за „пластично изобразяване на характери“. С едно изречение в края на тази публикация Фридрих Енгелс дава безапелационна оценка за трагедията „Саул“ на Карл Бек: „На всичко отгоре диалогът е прекалено вял, езикът неизразителен и само няколко сносни картини, които обаче не могат да служат за опора на цяло действие на една трагедия, ни напомнят за очакванията, които господин Бек, както изглежда, вече не може да оправдае.“²⁰

Енгелс не е имал специална литературна академична подготовка. По неговото собствено признание той е самоук във философията, в науката. Но независимо че няма научна титла, че е без завършено висше образование, той демонстрира солидни познания в областта на литературознанието и естетиката. Неговият критически анализ е уплътнен и блиндиран с богата гама от отлични съждения и категорични естетически оценки. На безупречна дисекция се подлагат текстурата в произведенията, убедителността на характерите, видът и особеностите на изразните и стиловите средства и форми, идеите и мотивите на литературното творчество. Критиката му е образец за синтез между социологическо и естетическо, като здравата хармония между двете произтича от диалектичката същност на марксизма и на неговото изискване към процесите и явленията в природата и обществото да се подхожда комплексно и системно.

2. КОНКРЕТЕН ИСТОРИЗЪМ И СРАВНИТЕЛНА МЕТОДОЛОГИЯ

Тези похвати в литературната критика на Фридрих Енгелс заслужено имат привилегировано място. Тяхната същност се изразява в прилагането на принципна историчност на критическото мислене и използването на сравнения и съпоставки на сходни или пък различни творци при разгръщането на литературния анализ. Отделен писател или група от творци биват разглеждани от критика марксист с вярното прилагане на историческата мярка и задължително с оглед на конкретния исторически контекст. Критическият анализ е подчинен на задачата да изясни отношението на твореца и изкуството към историческата съвременност. В подхода на Енгелс към тълкуването и обяснението на писатели и поети от рода на Ернст Мориц Арндт, Карл Имерман, Георг Веерт, Август Платен, Карл Грюн и особено на Гьоте е заложена здраво историческата гледна точка. Александър Димшиц отбелязва: „Между впрочем за Енгелс чисто естетическата критика, откъсната от социално-историческата критика, разбира се, не е съществувала. И под историческа гледна точка Енгелс е имал предвид съчетаването на историко-конкретния подход към Гьоте с онези исторически задачи, които предстояло да бъдат решавани от пролетариата.“²¹ Белински справедливо беше акцентувал върху органичната взаимовръзка „историческо—естетическо“ в литературната критика: „Критиката историческа без естетическа и, обратно, естетическа без историческа е винаги едностранчива, а следователно и неистинска. Критиката трябва да бъде една и разностранност-

²⁰ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 41, 26—27.

²¹ А. Л. Дымшиц. К. Маркс и Ф. Энгельс и немецкая литература, 92—93.

та на възгледите трябва да изхожда в нея от един общ източник, от една система, от едно съзерцание на изкуството.“²²

За литературния критик не е достатъчно само добре да познава историческите факти и да има солидна представа от историческата хронология. Необходимо е той да изразява в своето творчество духа на времето. Твърде важно е също така изграждането на собствена литературно-историческа хронология и точното премерване на „естетическите тежести“ на литературното течение, тенденции или пък отделни творчески симптоми в хармония с общественно-политическите, класово-идейните предпоставки. Защо Енгелс в статията „Съвременен литературен живот“ при обяснението на характера на съвременния литературен стил изрично държи сметка за „генетично, исторически закономерно развитие“? Защо едно от най-сериозните му обвинения срещу творчеството на „истинските социалисти“ е отправено във връзка с липсата на исторически възглед в произведенията им? Защото всеки исторически етап и момент има своята икономическа, политическа и културна характеристика. Защото е немислим диалектикоматериалистическият художествен анализ на което и да било произведение или пък на автор без съобразяването именно с тази характеристика.

Енгелс, както и Маркс са били безкомпромисни в своята настоятелност да се спазва конкретният историзъм в научноизследователския процес²³. Генерализираща е Енгелсовата мисъл в писмото му до немския публицист, критик и драматург Паул Ернст от 5 юни 1890 г.: „Материалистическият метод се превръща в своята противоположност, когато не се прилага като ръководна нишка при историческото проучване, а като готов шаблон, по който се нагласяват историческите факти.“²⁴

Историчността на критическото мислене е един от структуропределящите белези на научността като иманентна особеност на литературната критика и литературознанието. Самият исторически метод на изследване затвърждава надеждността на анализа, аргументира достоверността на изводите. Той спомага изключително много да се установи и разкрие взаимната връзка и обусловеността между изкуството, от една страна, и другите форми на общественото съзнание, както и въобще между различните изкуства в зависимост от конкретната епоха, общественно-икономическата формация, естетическия идеал, нравствените норми, художествените вкусове и т. н.

В процеса на търсене на специфичното за подходите в Енгелсовата литературна критика се набива на очи пристрастието му към с р а в н и т е л н и я метод или, казано другояче, използването на съпоставката „по аналогия“. Неговата същност се изразява в намирането на сходства или несъответствие в маниера и творческите особености на литературните представители за допълнителна подкрепа на критическия анализ, за придаването на още по-твърда убедителност на критическите съждения. Задачата на Енгелс в това отношение е значително облекчена, тъй като той притежава много висока естетическа и литературоведческа култура и владее необикновено богат запас от знания в областта на литературната история, както и на литературните събития и явления, на които той самият е съвременник.

Да маркираме само няколко случая, в които методът на аналогията служи и подсилва литературната критика на Фридрих Енгелс. В анализа му за Август Платен това проличава, когато се изтъква все по-засилващото се негово сходство с Лудвиг Бьорне и все по-нарастващата разлика в сравнение с Гьоте²⁵.

²² В. Г. Б е л и н с к и. Реч за критиката. — В: Страст и прозрения (Избрано). С., Наука и изкуство, 1983, с. 317.

²³ Вж. М. О в с я н и к о в. История на естетическата мисъл. С., Партиздат, 1982, с. 473.

²⁴ К. М а р к с, Ф. Е н г е л с. Съчинения. Т. 37, с. 352.

²⁵ Пак там. Т. 41, с. 35.

В тълкуването си на Алфред Кюнe критикът марксист тръгва от сходството му с Теодор Мунд — друг немски писател, представител също на литературното течение „Млада Германия“. Това сходство е изведено от общия им процес на художествено формиране: както чрез влиянието на Хегел върху двамата, така и чрез обективното въздействие на берлинския социален живот²⁶.

При преценяването на Кюнe като критик аналогията се прави с критиката на Карл Гуцков. Енгелс пише: „Докато Гуцков не си отдъхва, докато не стигне до самата същност на своя обект и прави преценката си, изхождайки направо от тази същност, без да се съобразява с евентуални благоприятни и смекчаващи странични обстоятелства, Кюнe осветлява обекта с една богата мисъл, която, разбира се, е породена най-често от разглеждането на този обект. Ако Гуцков е едностранчив, той е такъв, защото без евтино съобразяване с личността дава оценка повече според слабостите, отколкото според достойнствата на обекта и иска класически творби от начеващи поети като Бек например; ако Кюнe е едностранчив, то е, защото се старее да обхване всички страни на своя обект от една гледна точка, която не е най-високата, с най-голяма видимост, и прощава игровостта на „Тихи песни“ на Бек с подходящата, разбира се, за Бек фраза, че бил лиричен музикант.“²⁷

Сравнението с безспорните писатели-таланти и с първостепенните литературни образци допринася за по-пълното, обективно и вярно преценяване на анализирания творец. В тези случаи с голяма сила блясва немошта, излиза на показ бюргерската, назаднявава идеология на разглеждания автор. Ограничеността на замисъла и безплодието на художествената реализация се изобличават още по-категорично чрез предизвикване на въображаема асоциация с друг знаменит и надарен художник, например Хайнрих Хайне. В критиката си на дребнобуржоазната немска ограниченост в творчеството на поета Карл Бек забелязваме, че Фридрих Енгелс допуска по пътя на въображението как би изглеждало стихотворението на Бек „Песен при биене на барабани“, ако е било в ръцете на Хайне: „Същият сюжет със същата развързка би се превърнал под перото на Хайне в най-горчива сатира срещу немския народ; а у Бек се е получила сатира срещу самия поет, който се отъждествява с безпомощно предалия се на мечти юноша. У Хайне мечтите на бюргера преднамерено биха били възвисени, за да бъдат след това също така преднамерено смъкнати към действителността. У Бек сам поетът споделя тези фантазии и, разбира се, понася същите наранявания, когато се провали в света на действителността. Първият предизвиква у бюргера възмущение чрез своята дързост, а вторият, у когото бюргерът вижда сродна душа, му действа успокояващо.“²⁸ Едно такова сравнение дава също така и възможност да се придобие точна представа за идеала на литературния критик, за критериите, които той предявява, като подлага на задълбочен естетически анализ определена художествена продукция, конкретен тип творец. Читателят разбира вече каква художествена мярка е наложена спрямо писателя и още по-властно е привлечен към логиката и правдивостта на литературната критика.

3. ДИАЛЕКТИЧЕСКА „КОНСТРУКТИВНОСТ И ТВОРЧЕСКА ПРИЕМСТВЕНОСТ“

Колкото и да е унищожителен огънят на Енгелсовата критика, все пак той щади положителното в рецензираната германска литература. Като истински

²⁶ Пак там, с. 68.

²⁷ Пак там, с. 69.

²⁸ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 41, с. 217.

диалектик и съсновател на марксизма Фридрих Енгелс не допуска в своите публикации едностранчивост, догматизъм и сектантство. Даже у най-реакционните творци той съумява да отсее зърното от плевата, истинските плодове на изкуството от сурогатите на безпомощните творчески напъни. В портрета на немския поет либерал Август Платен например наред с критическите несъгласия и изкуствоведчески възражения стоят и бележките за положителните черти в неговото творчество. Става дума за остроумието на диалозите му, за възвишеността на неговите парабази, за величието на характера му, отбелязани предельно ясно от Енгелс.

Къде са предимствата на една такава диалектическа конструктивност и творческа приемственост, отстоявана от критика Енгелс? Преди всичко така се гарантират правдивост на критическото съждение и убедителна обективност на оценката на художественото творчество. Освен това много важен момент е и постигането на доверителност в общуването с читателската аудитория. Критик, който не разглежда нещата в литературата само като „бели“ и „черни“, а съумява да подходи гъвкаво и диференцирано дори и към най-неприятния му и враждебен творец и да извлече от произведенията му рационалните, с положителна естетическа стойност компоненти — такъв критик следва творчески и неотклонно марксовия метод на изследване на литературните процеси. И читателите са на негова страна.

Кое отличава Карл Имерман и неговата книга „Спомени“ от описанията и ситуациите, с които е изпълнена съвременната немска литература? Фридрих Енгелс посочва проникателно силните страни на немския поет и писател. Това са:

- по-основно обмисленото съдържание;
- по-строгото разпределение на материала;
- релефно изобразеното своеобразие на характерите;
- антисъвременните, доста завоалираните убеждения на автора²⁹.

С много възискателност и оправдана критичност пристъпва Енгелс към портретното разглеждане на немския дребнобуржоазен поет — „Карл Бек“. За база на литературнокритическия анализ е взета стихосбирката му „Нощи. Бронирани песни“. Колкото и остро обаче да звучат естетическите присъди над високопарния и банален поет, на няколко места Енгелс се изказва позитивно за него. Например за стихотворението на Бек „Лека нощ“ той изтъква, че е едно от най-добрите, макар и да е многословно и сантиментално. Също така критикът високо оценява баладата на Карл Бек „Цигански крал“. Тази балада убеждава читателя, че в стихотворенията може да се постигне плавен, звучен стих и красиви словосъчетания³⁰.

В очерците „Немският социализъм в стихове и проза“, макар и по-съдържащи, се съдържат позитивни бележки спрямо същия поет, но вече третиран като изразител на естетическите възгледи на „истинските социалисти“. В описанието на лумпенпролетариата в стихотворението му „Старата девица“ — отбелязва Енгелс, вместо обичайните морални проповеди посредством искреност и неподправеност на звученето се постига високо майсторство при художественото — поетично — пресъздаване на мрачната картина на положението на онеправданата класа³¹.

Проява на диалектическа конструктивност и творческа приемственост забелязваме и в мнението на Енгелс за стихотворението „Слуга и слугиня“. В него има една-единствена хубава строфа и тя е посочена:

²⁹ Вж. К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 41, с. 136.

³⁰ Пак там, с. 26.

³¹ Пак там. Т. 4, с. 219.

Стеснителни целувки. Шепот тих. Беззвучна песен.

Ах, цъфнали цветя, но цъфнали във късна есен. . .

Как трудно върху патерици се танцува! Жалък танец.

На веч забравил буйна младост, но още не грохнал старец³².

По отношение на Бековото стихотворение „Не кради“ критикът прави признание и за други постижения на дребнобуржоазния поет: сполучливото осмиване на свещеника Ронге, на привържениците на религиозното течение „Приятел на светлината“, на евреите от новото поколение, на бръснаря, перачката, лайпцигския бюргер³³. В заключение Фридрих Енгелс пише дори, че: „Бек безспорно притежава по-голям талант и по-голяма природна енергия, отколкото мнозинството от немската литературна папач.“³⁴ Подобен извод обаче ни най-малко не опрощава художествените и политическите грехове на Карл Бек. В процеса на разбора на неговото творчество Енгелс безапелационно изважда на показ слабостите му, филистерските му увлечения, антиреволюционността му. Критикът не пренебрегва пригадеността и самодоволството на поета псевдосоциалист, не се подвежда по мъглявите фантазии на немския бюргер, концентрирани в поезията на „истинските социалисти“.

Едни от въпросите, вълнуващи най-много изследователите на литературните процеси, е в каква степен критикът може да въздейства градивно върху творците? Ако потърсим отговора на този въпрос в резонанс от литературната критика на Фридрих Енгелс, ще се убедим безспорно в голямото значение на резултатността от неговата конструктивност и творческа приемственост, проявявана при анализа и оценката на литературните произведения. Много от критикуваните от него литератори не само не поправят своите грешки, но все повече задълбочават в регресивна, буржоазна и опортюнистическа насока своето творчество. Но има и такива, които съумяват да преодолеем недостатъците си и да докажат с бъдещите си изяви, че могат достойно да служат на революцията, на делото на работническата класа. Такива са немският писател Алфред Майснер, австрийският писател Мориц Хартман и немският публицист Ернст Дронке. В средата на 40-те години на миналия век и тримата били горещи привърженици на движението на „истинските социалисти“ и с произведенията, исполитическисидействия.Заслужена е разгромителната критика, която Енгелс им отправя в остроиронична и саркастична форма в своето произведение „Истинските социалисти“, което било естествено продължение на втория том на „Немска идеология“. Конкретно критикът визирал сборника с поезия „Чаша и меч“ (М. Хартман), „Стихотворения“ (А. Майснер), „Полицейски разкази“ и „Из народния живот“ (Е. Дронке)³⁵.

На положителното влияние, което Енгелс, както и Маркс оказват върху тези трима автори — представители на „истинските социалисти“, обръща специално внимание Александър Димшиц. Той посочва, че с течение на годините и тримата революционизират своето творчество и застават съзнателно на страната на пролетариата и се сближават с двамата основоположници на марксизма. Алфред Майснер под влияние на Карл Маркс написва „Революционен етиюд от Париж“; Мориц Хартман участва в боевете във Виена и със своите лирически и сатирически стихотворения прави хроника на революцията; Ернст Дронке става член на Съюза на комунистите и един от най-активните членове на редакцията на „Нойе райнише цайтунг“, революционен вестник — орган на пролетарското ляво крило на демокрацията, излизал в Кьолн през

³² Пак там, с. 215.

³³ Пак там, с. 221.

³⁴ Пак там, с. 222.

³⁵ Вж. по-подробно: К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 3, 532—572.

1848—1849 г., чийто главен редактор бил Карл Маркс. Основателна е констатацията, че Маркс и Енгелс са се стараели да откъсват някои писатели от литературната групировка на „истинските социалисти“ и да ги привличат на страната на работниците, на комунистите.³⁶ В това се е фокусирала и една от най-важните задачи на марксистическата литературна критика.

4. ИНДИВИДУАЛНИ СТИЛОВИ ОТЛИКИ

За да се докоснем до някои от стиловите отлики на литературния критик Фридрих Енгелс, е необходимо да имаме като главна отправна точка неговото класово-партийно, диалектикоматериалистическо и конкретно-историческо отношение към литературната действителност. Неколкократно изтъквахме вече наличието на солидна научност и терминологична прецизност в Енгелсовата литературна критика. Неговата критическа дейност представлява по своята иманентна същност научно изследване на литературните явления и процеси, а „стилт на научното изследване в обществознанието и политическата публицистика не е абстрактна естетическа категория, а синтез от научна обективност и класово-партийна определеност на мисълта, т. е. той трябва да отразява единството на същността, литературната форма на идеите и тяхната социална функция“³⁷.

Литературнокритическият стил на Фридрих Енгелс се изгражда въз основа на задълбоченото, отлично познаване на предмета на анализиране и оценяване. Според марксисткото изискване за литературния стил формата и начинът на изложение трябва да отразяват същността на самия предмет. Основания за такъв диалектически принцип откриваме в първото публицистично произведение на Маркс „Бележки върху най-новата пруска цензурна инструкция“ : „Нима характерът на самия предмет не трябва да оказва никакво, дори и най-нищожно влияние върху изследването? Истинен трябва да бъде не само резултатът на изследването, но и водещият към него път. Истинно трябва да бъде и самото изследване на истината — истинното изследване е разгърнатата истина, разединените звена на която се съединяват в крайния резултат. И нима начинът на изследване не трябва да се измени заедно с предмета? Нима, когато предметът се смее, изследването трябва да бъде сериозно, а когато предметът е тягостен, изследването трябва да бъде скромно?“³⁸ Видно е, че Маркс блестящо осъзнава диалектиката на връзката литературен стил — предмет на изображение. Не по-малко важни за критика обаче са и неговата гражданска позиция и способността му за социално мислене.³⁹

Може би най-точна характеристика на Енгелсовия стил на писане се съдържа в мнението му за съвременния литературен стил в писмото мудо Вилхелм Гребер от 8 октомври 1839 г. В него младият Енгелс сякаш анализира и описва своя собствен литературнокритически маниер : „Съвременният стил съединява в себе си всички предимства на стила : пределна сбитост и изразителност, характеризираща обекта с една дума, разнообразяване с епическо, спокойно описание ; прост език, разнообразяван с блестящи образи и искрящо остроумие — с една дума, юношески силен Ганимед с венец от рози на главата и с копие в ръка, с което убил Питона.“⁴⁰ Но кои са някои от определящите стилови отлики, характерни за литературната критика на Фридрих Енгелс?

³⁶ Вж. А. Л. Дымшиц. К. Маркс и Ф. Энгельс и немецкая литература, с. 120.

³⁷ Ив. Славов. Марксовото естетическо наследство, с. 222.

³⁸ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 1, 7—8.

³⁹ Вж. Ив. Гранитски. Карл Маркс и литературната критика. — Литературна мисъл, 1983, кн. 3, с. 13.

⁴⁰ Писма на младия Енгелс 1837—1845. М., Прогрес; С., Партиздат, 1983, с. 111.

На първо място, това е полемичността. Тя интегрално пронизва всички литературнокритически произведения на великия марксист. Достатъчно е да споменем само за такива негови творби като „Съвременен литературен живот“, „Немският социализъм в стихове и проза“ и „Истинските социалисти“, в които критикът страстно води спор за идейната чистота на литературното творчество, за единството на миогледа и таланта, за извисяване на художествените стойности на прозата, поезията, драматургията и т. н. Стремешът да се откриват противоречията в съвременното изкуство, да се изясняват причините за това неравномерно развитие, да се разгръщат и защищават току-що създаващите се принципи на партийната културна политика, внимателно да се анализира и филтрира литературно-художествената и литературнокритическата продукция с оглед на диалектичката ѝ, социалистическа оценка — всичко това неизбежно предопределя необходимостта от полемичен нерв в критиката на Енгелс. За етапите, характера на развитието и естетическите постижения на съвременния литературен живот критикът марксист трябва да произнесе историческата истина. А както посочва Карл Маркс, „историческата истина може да бъде намерена само в резултат на противоречиви твърдения“⁴¹.

Полемичността като белег на Енгелсовия критичен стил се проявява не само в случаите, когато той води теоретично-публицистична борба с различните литературни представители с дребнобуржоазна ориентация и ретроградни уклони, но и е характерна като специфичен тон, атмосфера и нагласа на неговата литературна критика. Благодарение на тази полемичност критикът доказва как окончателно могат да бъдат преодоляни едностранчивостта, примиренчеството, сектанството в изследването, разбора и оценяването на литературните стойности.

На второ място сред стиловите отлики на критика Енгелс следва да се постави емоционалността му. Това е едно особено ценно качество за литературния критик — умението му да въздействува върху чувствата, върху емоциите на читателите с майсторското използване на стилно-езиковите изразни средства. Критичният стил на Фридрих Енгелс е богат на антитези, хиперболи, метафори, риторични въпроси и иронични ремарки. Налице е истинска артистичност, която е сигурна противоотрова за академичната скучност и претенциозната словесна замъгленост и псевдоученост. Но тази страстност и чувственост ни най-малко нямат самоцелен характер. Емоционално и рационално в литературната критика на класика на научния комунизъм се намират в диалектическа хармония. Но емоционалното, наред с всичко друго, играе стимулираща роля и за привлекателността, за достъпността на марксистките произведения по отношение на пролетарската читателска аудитория, на читателите от редиците на народа. Пропагандирането на новите естетически идеи е поставено в голяма зависимост от популярността на формите, в които са облечени конкретните принципи. Фридрих Енгелс прокарва и утвърждава образността и емоционалността като структурни елементи на стила си и по този начин го извисява в забележителна художествена норма.

Критикът философски осъзнава и подрежда по актуална значимост ценностите от света на изкуството и литературата. Тоест своите изводи той извежда по рационален път. Обаче не бива да се пренебрегва и емоционалният подход в литературнокритическия анализ и синтез. В. И. Ленин справедливо изтъква: „Без „човешки емоции никога не е било, не е и не може да бъде човешкото търсене на истината.“⁴² Живописният и изразителен облик на Енгелсовия литературнокритически стил без съмнение въздействува могъщо върху възприя-

⁴¹ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 9, с. 303.

⁴² В. И. Ленин о литературе и искусстве. М., 1967, с. 271.

тието на читателите, формира техните чувства и насочва мислите им в руслото на вярното и принципно общуване с художественото творчество. С основание изследователите на неговото наследство изтъкват, че „образността и емоционалността са едни от най-силните страни в печатните изяви на Енгелс“⁴³.

Третата характерна стилова отлика в литературната критика на Енгелс е *п е р с о н и ф и ц и р а н о с т т а*. Условно използваме тук този термин в смисъл на конкретно-личностен критически подход в процеса на разглеждането на даден творец. Изразява се в богатите сведения и подробности, които се предлагат на читателя по отношение на поета или писателя, чието творчество е подложено на критическо проучване. Критикът не се задоволява само с педантичното изследване на дадено произведение или пък на строго определен исторически период от развитието на избрания автор, но хвърля също така кога по-обстоен, кога по-бегъл поглед върху такива въпроси, свързани с неговата житейска и творческа биография, като : фактори, респ. школи на влияние, обществени изяви, индивидуални психологически наклонности, особености на таланта, оригинални белези в творческата дейност. Често пъти той предварително запознава читателя с характера, привычките, маниера и стила като цяло на анализирания творческа личност. Така постъпва той например при критическото характеризиране на такива германски литературни представители, като: Алфред Майснер, Георг Веерт, Ерих Мориц Арид, Ернст Дронке, Йосел Якоби, Карл Бек, Карл Грюн, Карл Имерман, Мориц Хартман, Томас Карлайл и пр. За да внесе допълнително светлина и обоснове максимално убедително своята критическа теза, Енгелс привежда исторически данни, важни факти за участието на художествените творци в различни крупни политически събития, в отделни литературни течения, групи, среди.

Неизмеримото значение на Енгелсовата литературна критика се дължи на чудесния модел, който класикът на научния комунизъм ни завещава като вещ и фин познавач и ценител на художествената литература. Обаче стойността на това литературнокритическо наследство не се измерва само с естетически мерни единици, но и с класово-партийни, идейно-политически и социални величини. В образа на критика Енгелс съжителствуват великият водач на пролетариата с изкусния литературен експерт, ратуващ за високохудожествено и народностно изкуство. Тази литературна критика действително носи дълбокия печат на пионерска, на партийна марксистка критика.

⁴³ С. М. Г у р е в и ч. Енгелс — публицист. — Вестник Московского университета. Серия „Журналистика“, № 6, 1970, с. 7.